

ПОНЯТІЙНО-ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ У ДАВНЬОМУ РИМІ: СВЯЩЕННІ УСТАНОВЛЕННЯ

Кучеренко Денис Сергійович

консультант з юридичних питань

ГО «Запорізький обласний центр культурного розвитку «Парнас»
м. Запоріжжя, Україна

У сер. VIII ст. – сер. V ст. до н. е. у мисленні давніх римлян зростає вплив людини на її відносини з богами, із права божественного (лат. *fas*) поступово виокремлюється право людське (лат. *ius*). Зв'язок божественного та людського права проявляється у священному (сакральному) праві (лат. *ius sacratum*), згідно з яким установлення *fas* закликаються до дії виключно за допомогою установлень *ius*. Священні установлення (лат. *jus sacrum*) відповідають волі богів через актуалізацію іманентної божественної сили, яка розкривається у *клятві* (лат. *ius iurandum*), *священному законі* (лат. *lex sacrata*) та *плебісциті* (лат. *plebiscitum*). Дотримання священних установлень виконанням клятв богам привчає мислення давніх римлян до здійснення домовленостей між людьми. Але там, де жодна людська сила не може бути охоронницею зобов'язання, у свідки закликається Юпітер (лат. *Iuppiter* від *Iovis Pater* (Йовіс Батько), *Iovis* від *iov* або *diov* – світити, сіяти та *pter* – батько), давньоіталійський бог світлого неба. Давніми римлянами *Юнітер Даналіс* (лат. *Iuppiter Dapalis*) шанується як подавець родючості, найвище джерело та охоронець правопорядку, вірності й чистоти, повелитель богів і людей, а *Юнітер Лібертас* (лат. *Iuppiter Libertas*) – як захисник свободи. У молитві римляни називають Юпітера *Статор* (лат. *Stator* – той, хто встановлює). *Право людське* (лат. *ius*) отримує назву від Юпітера (від лат. *iurare* – допомагати) і шанується як «дітище» батька богів. Овідій зазначає: «Тож недарма він – Батько богів і їхній велитель, / Тож недаремно над ним вищого в світі нема» (лат. *Iure igitur genitorque deum rectorque uocatur, / iure saraх mundus nil Ioue maius habet* – Д. К.)¹. Ідея святості правового начала міститься в образі охоронця кордонів *Юнітера Терміна* (лат. *Iuppiter Terminus*): «...наказавши кожному описати своє земельне володіння та встановивши на кордонах його межові камені, (Нума – Д. К.) присвятив їх Юпітеру-Охоронцю кордонів...»². *Юнітер-Фідіус* (лат. *Iuppiter Fidius*) стає богом клятви, оскільки є свідком усього, що відбувається на землі. Найурочистіша клятва іменується *iuramentum (ius iurandum) per Iovem lapidem* – присяга кременем (лат. *silex*), символом грозового Юпітера. У практиці жерців-феціалів Юпітер, який закликається під видом цього каменя (лат. *Iuppiter Lapis*), іменується *Юнітер Феретріус* (лат. *Iuppiter Feretrius* – разитель, від *ferire* – бити, разити).

У загальному вигляді *священні закони* згадуються Цицероном: «Адже закони, ...складені у певних висловах, хоч і не таких старих, якими написані

¹ Овідій. / Публій Овідій Назон (1999). Любовні елегії; Мистецтво кохання; Скорботні елегії / Пер. з латини А. Содомора; Передм. та комент. А. Содомори. К.: Основи. С. 193.

² Dionysius of Halicarnassus (1960). The Roman antiquities of Dionysius of Halicarnassus, 7 vols LCL. Translated by E. Cary, on the basis of the version of E. Spelman; Cambridge, Mass.: London: Harvard University Press; W. Heinemann LTD. P. 531.

давні Дванадцять таблиць і священні закони...»³. Лівій, наприклад, *священними законами* називає закон плебейського трибуна Луція Іцилія Руга 456 року до н.е. про виділення плебеям земельної ділянки на Авентині та деякі інші закони (лат. *lex Icilia de Aventino aliaeque sacrae leges*)⁴. Означення *священних законів* наводить Фест: «*Sacrae leges* називали закони, якими було встановлено, що якщо хтось вчинить (що-небудь) проти них, то буде присвячений кому-небудь із богів разом зі своїм майном»⁵.

Примусова сила зазначених законів забезпечується санкцією *sacer esto* у формі *присвячення майна та голови* (лат. *consecratio bonorum et capitis*, від *consecratio* – посвята). В одному із законів Нуми зазначається: «Якщо хтось вчинить інакше, нехай буде сам присвячений Юпітеру» (лат. *Si quisquam aliuta faxit, ipsos Iovi sacer esto* – Д. К.)⁶. Основу римської общини та джерело законів давні римляни вбачають у землеробстві як обоженному акті людини у царині природи. Материнська земля уособлюється у Церері (лат. *Ceres*), богині родючості та врожаю, землеробства і хлібного колосся, яка навчила їх обробляти землю. За віруваннями римлян, їхній перехід до осілого способу життя визначений першою борозною Церери: «Першою плугом кривим перелоги зорала Церера, / Першою – ніжну поживу й плоди принесла вона землям, / Першою різні закони дала, найщедріша Церера»⁷. Вона керує виконанням обов'язків, союзом родин, творенням законів, одвічним піддрунтям яких є оброблене поле. Давні римляни іменують Цереру *закононосною* (лат. *legifera*): «Зразу ж до храмів ідуть вони й жертвами миру благають; / В жертву овечок приносять добірних, за звичаєм предків, / Закононосній Церері...»⁸. Богиня опікується миром, оскільки війна несе зубожіння землеробам, тоді як під час миру виникають умови для розвитку землеробства. Церера найбільше шанується плебсом і стає покровительською та захисницею прав, законів і представників нижчого класу давньоримської общини. Дії, спрямовані на знищення чужого врожаю, присвоєння частини чужого поля перенесенням межі, випасання власної худоби на общинних землях, вважаються злочинами проти Церери та римського народу. Близько 496 року до н.е. плебеї за межами померія у підніжжя Авентинського пагорба засновують храм Авентинської (плебейської) тріади: Церери, Лібера і Лібери (лат. *Ceres, Liber, Liberaque*) – покровителів землеробства та родючості. Храм наділяється правом притулку та стає традиційним місцем роздачі хліба. Авентинська тріада як символ ідентичності плебеїв виступає антитезою до Капітолійської тріади Юпітера, Мінерви та Юнони, що асоціюється із патриціями як правлячою елітою Давнього Рима. На схилі Авентина 495 року до н.е. плебеї засновують храм бога хлібної справи Меркурія (лат. *Mercurius, Mircurius, Mircuirijs*, від лат. *merx* – товар і *merco* – торгувати), свідка та захисника клятв і договорів, який згодом стає покровителем торговців і створюють колегію торговців (лат. *mercatores*).

³ Марк Туллій Ціцерон. Про закони. Про державу. Про природу богів (2020). Переклад з латини Володимира Литвинова. Львів: Апіорі. С. 65.

⁴ Titii Iuveni (1885). *Ab Urbe Condita. Liber III. Für den Schulgebrauch erklärt von Franz Luterbacher*; Druck und Verlag von B. G. Teubner, Leipzig. S. 25.

⁵ Sexti Pompei Festi (1889). *De verborum significatu quae supersunt, cum Pauli epitome*. Aemilii Thewrewk de Ponor. Pars I. Budapestini; Sumptibus academiae litterarum Hungaricae. S. 466.

⁶ Sexti Pompei Festi (1889). *De verborum significatu quae supersunt, cum Pauli epitome*. Aemilii Thewrewk de Ponor. Pars I. Budapestini; Sumptibus academiae litterarum Hungaricae. S. 4.

⁷ Публій Овідій Назон (2019). *Метаморфози* / Переклав з латини Андрій Содомора. Львів : Видавництво «Апіорі». С. 154.

⁸ Вергілій (2017). *Енеїда / Вергілій*; пер. з лат. М. Й. Білика; примітки Й. У. Ковова; худож.-ілюстратор М. Л. Курдюмов; худож.-оформлювач М. С. Мендор. Харків: Фоліо. С. 73.

Меркурій, який до цього часу шанується римлянами під іменем Гермеса (лат. *Hermes*), сприймає від останнього функцію вісника богів і стає *провісником миру* (лат. *pacifer*), що вважається найсприятливішим для торговельної діяльності: «Миру провісник, Гермес...»⁹.

У 494 році до н.е. через масове зубожіння та заборгованість плебсу, спричинені непомірно високими податками, відбувається демонстративний вихід плебеїв із Рима, відомий як *перша сецесія* (лат. *prima secessio plebis in montem sacrum*, від *secessio* – вихід, від *secedo* – відходжу): «Давній простий народ, який не мав захисту в трибунах, / утечу вчинив, попростававши до вершин Священної гори...» (лат. *Plebs vetus, et nullis etiam nunc tuta tribunis, fugit, et in Sacri vertice Montis erat* – Д. К.)¹⁰. З метою захисту плебеїв від свавілля патриціанських магистратів священними законами вводяться посади плебейських (народних) трибунів (лат. *tribuni plebis*) та едилів (лат. *aediles plebis*). Перед поверненням у місто плебеї на Священній горі (лат. *Mons Sacer*) урочисто клянуться, що будуть охороняти недоторканність своїх трибунів і боротися проти тих, хто насмілиться образити останніх або перешкоджати їх обранню. Фест повідомляє: «Священною називається гора, ... оскільки вона була присвячена Юпітеру»¹¹. У судовій промові «На захист Корнелія за звинуваченням в образі величності», виголошеній 65 року до н.е., Цицерон говорить: «Такою була в них тоді доблесть, що на шістнадцятий рік після вигнання царів через надмірне панування владарів вони відійшли [з Міста], самі поновили собі священні закони та обрали двох трибунів...»¹². Посади трибунів оголошуються *священними* (лат. *sacrosancti essent*), тобто стають недоторканими і невідчужуваними. Майно тих, хто порушить недоторканність трибунів, присвячується Церері. Плебейські трибуни контролюють ціни на хліб, едили видають храмовим архівом, в якому зберігаються акти плебіцитів і скарбницею, яка наповнюється за рахунок стягуваних ними штрафів. Проте плебейський трибун не має права перевищувати свої повноваження, оскільки він, як зазначає Цицерон: «...закутий у кайдани священних законів...» (лат. *constrictam legum sacratarum catenas* – Д. К.)¹³. У 494 році до н.е. на Священній горі на плебейській раді (лат. *Consillium plebis*) під керівництвом трибуна ухвалюється перший *плебіцит* (лат. *plebiscitum* – букв. установлення народу, від *plebs* – плебс (простий народ) і *scitum* – установлення): «... адже першим трибунським законом установлено: „якщо хтось того, хто на підставі цього плебіситу буде присвячений богу, вб'є, вбивцею вважатися не буде”» (лат. «... *nam lege tribunicia prima cavetur: „si quis eum qui eo plebei scito sit occiderit parricida ne sit”*» – Д. К.)¹⁴.

⁹ Публій Овідій Назон (2019). *Метаморфози* / Переклав з латини Андрій Содомора. Львів : Видавництво «Апріорі». С. 400.

¹⁰ *The Fasti of Ovid* (1909). Ed. With Notes and indices by G. H. Hallam, M. A. Macmillan and Co.; Limited St. Martin's street, London. P. 80.

¹¹ *Sexti Pompei Festi* (1889). *De verborum significatu quae supersunt, cum Pauli epitome*. Aemilium Thewrewk de Ponor. Pars I. Budapestini; *Sumptibus academiae litterarum Hungaricae*. S. 466.

¹² *Asconius, Q. Pedianus* (2006). *Commentaries on Speeches of Cicero*. Ed. By A. C. Clark. Translated with introduction and commentary by R. G. Lewis. Oxford: Oxford University Press. P. 152.

¹³ *Cicero, M. Tullius* (1897). *Selected orations and letters of Cicero*. Text edition by Harold W. Johnston, Scott Foresman and Co. Chicago. P. 181.

¹⁴ *Sexti Pompei Festi* (1889). *De verborum significatu quae supersunt, cum Pauli epitome*. Aemilium Thewrewk de Ponor. Pars I. Budapestini; *Sumptibus academiae litterarum Hungaricae*. S. 466.